

PAREIGA, PATOLOGIJA IR INTERSUBJEKTYVUMO GALIMYBĖ I. KANTO VĒLYVOJOJE FILOSOFIJOJE¹

Nerija Putinaitė

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas
Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius
Tel./faks. (370-2) 75 28 55

Straipsnyje aptariamas intersubjektyvumo klausimas vėlyvosios I. Kanto praktinės filosofijos, suprantamos kaip pareigų teorija, kontekste. Atskleidžiama kantiškojo moralės, teisės ir politikos subjekto specifika, ribojanti kalbėjimo apie „kitą“ kryptis bei brėžianti laukus, kur „kito“ skirtingumas yra netoleruotinas.

Raktažodžiai: I. Kanto praktinė filosofija, intersubjektyvumas, Dievas ir žmogus, pareigos teorija, visuomeniškumas ir politinis viešumas.

Įvadas

Žmonių tarpusavio sąveikos pagrindą Kantas suvokia ne kaip žmonių simpatiją vienas kitam, užuojautą ar susižavėjimą, tačiau pirmiausia kaip pareigą. Tai yra pirmoji Kanto praktinės filosofijos prielaida, brėžianti ir jo keliamų klausimų bei sprendžiamų problemų lauką. Pareigos svarbą Kantas pabrėžė apie 1780 metus, skaitydamas etikos paskaitas², kuriose galime atsekti „Praktinio proto kritikos“, pasirodysiančios 1788 metais, apmatius.

Čia Kantas atskiria *Schuldigkeit* ir *Gütigkeit*, priedermę ir geranoriškumą, griežtai nurodydamas, kad kur atliekama pareiga kitiems žmonėms, ten nėra reikalo reikštis geranoriš-

kumui. Geranoriškumas esąs susijęs su išmalda ir žeminąs žmogų. Geranoriškumas dažniausiai esąs susijęs su pareigos pertekliu bei neretai kyląs iš savimeilio noro būti maloniam kitiems žmonėms.

„Praktinio proto kritikoje“ ir „Dorovės metafizikos pagrinduose“ Kantas plėtojo moralinės pareigos kitam žmogui sampratą. Kanto praktinė filosofija, apimanti dorovės, religijos ir teisės teorijas, suprastina kaip pareigų teorija. Pati pareigos sąvoka numato kito buvimą kaip mano pareigos šaltinį. Neatsitiktinai Hannah Arendt, komentuodama Kanto „Sprendimo galios kritiką“, teigia, kad visuomeniškumas yra žmogaus žmogiškumo kilmė, o ne tikslas³. Arendt neaptarė kitų žmonių statuso bei visuomeniškumo pobūdžio Kanto praktinėje filosofijoje. Performuluojant „Gry-

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto Poitiers universitete, Hegelio ir vokiečių idealizmo tyrimo centre, 2000 metų gruodžio 14 dieną, pagrindu.

² Žr. *Eine Vorlesung Kants über Ethik*. Berlin: Heise, 1924.

³ Žr. Arendt H. *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982. P. 74.

nojo proto kritikoje“ kaip visus proto interesus vienijantį Kanto iškeltą klausimą „Kas yra žmogus?“⁴, klaustina, kokia yra „kito žmogaus“ vieta Kanto filosofijoje bei kaip pareigų teorijos kontekste galima kelti intersubjektyvumo problemos diktuojamus klausimus.

Dievas ir žmogus: įpareigotas moralumas

1793 metais išspausdintoje „Religijoje vien tik proto ribose“ Kantas plėtoja pareigų aukštesnei už žmogų būtybei teoriją, nes religija, anot jo, ir esanti pareigų Dievui teorija. Ji besiskleidžianti anapus visų filosofinės etikos ribų, todėl religijos esą negalima įvesti į etiką⁴. Dievo ir žmogaus santykis, tiesa, nėra tarpžmogiškas, tačiau pirmasis Kanto plačiau aptartas tarpasmeninis santykis.

„Praktinio proto kritikoje“, pateikdamas visuotinumu pagrįstus moralaus elgesio imperatyvus, Kantas aptarė racionalią empirinę būtybę, tokią pat, kaip ir kitos racionali empirinės būtybės, bet iš esmės nekalbėjo apie žmogaus buvimo tarp kitų būtybių problemas. Jis pateikia tik pavyzdžius apie žmogaus moralumo išbandymus empiriniame pasaulyje, kuriame iš jo reikalaujama neteisingai liudyti, elgtis atsisakant pamatinių moralės nuostatų. Tokie Kanto aprašyti tarpžmogiško bendravimo atvejai jam yra bendravimo broko pavyzdžiai, nors jis ir suvokia, kad tai yra veikiau kasdienybė, su kuria susiduria žmonės, o ne kokie nors išimtiniai atvejai. Grindžiant moralaus elgesio pagrindus proto imperatyvais Kantui nerūpi kitos būtybės empirinis egzistavimas, galintis įnešti pataisas. Empiriškumas jam yra šalutinis faktorius, jei ir darantis įtaką, tai tik

griaunančią, moralinių sprendimų racionalumui. Moralės nuostatoje žmogus yra vienas nusprendamas dėl veikslių ir vienas už juos atsako.

„Religijoje vien tik proto ribose“ atrandame pradus to, ką galėtume vadinti intersubjektyviu santykiu Kanto filosofijoje. Tai yra Dievo, kaip moralės autoriteto, ir žmogaus, kaip moralios, nors ir empirinės būtybės, santykis. Akivaizdu, jog tai yra nelygiavertis santykis; kita vertus, šio santykio ypatybė ta, kad žmogus gauna atsakymus į savo moralinį neišmanymą. Taigi tai Kantui yra pirmiausia dieviškojo moralumo auklėjimo santykis.

Dievo ir žmogaus santykį Kantas supranta kaip žmogaus vidujai išgyvenamą ir gyvenimo pabaigoje numanomą bausmę, skatinančią jį siekti gyvenimo būdo pakeitimo. Dievo ketinimais ir išmintimi žmogus gali visiškai pasitikėti ir nesivilti jo pergudrauti, siekdamas ne moralumo, o Dievo malonių. Santykis tarp Dievo ir žmogaus yra tobulas, Dievas yra sąžiningas žmogaus atžvilgiu. Kantas net nesvarsto klausimo, kad Dievas galėtų būti apgavikas. Ši savybė, anot Kanto, yra būdinga žmonėms, kurie gali apgauti net patys save, nekreipdami dėmesio į proto jiems keliamus tikslus.

Vertinant žmogaus moralinius nuopelnus dieviškasis teisingumas vienintelis esąs tikslus. Žmoguje tokia baudžiamoji institucija esanti sąžinė, kurioje atsispindi Dievo valia. Sąžinė, nurodo Kantas, yra „**pati save teisianti moralinė sprendimo galia**“⁵. Tiesa, klysta net tie žmonės, kurie įdėmiai klauso savo sąžinės balso. Žmogus stokoja sprendimo galios, kuri reiškiasi kaip mūsų pačių poelgių vertės suvokimo stoka, mūsų „teisingumo stoka“. Kantas veikiau ne sprendžia, o apeina šią problemą, teigdamas,

⁴ Kant I. *Metaphysik der Sitten* // Kant I. *Werke in Sechs Bänden*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956. Bd. IV. S. 629.

⁵ Kant I. *Religija vien tik proto ribose*. Vilnius: Pradai, 2000. P. 226.

kad reikia tikėtis, jog aukščiausioji išmintis ko-
kiu nors būdu taisyms mūsų nežinojimą: „Čia pro-
tas nepretenduoja tą būdą apibrėžti ir žinoti,
kas jis yra, – o būdas, ko gero, gali būti toks
paslaptingas, kad Dievas mums jį galėtų ap-
reikšti geriausiu atveju kaip simbolinį vaizdinį,
t. y. leisti suprasti jo praktinę reikšmę, o teoriš-
kai mes visiškai negalime suprasti ir išreikšti są-
vokomis, kas yra šis Dievo santykis su žmogu-
mi pats savaime, jei jis ir panorėtų mums at-
skleisti tokią paslaptį“⁶. Veikimo gerinimo viltį
Kantas nukreipia už „vien tik proto ribų“.

Dievo ir žmogaus santykis kantiškojo tikė-
jimo kontekste yra santykis tarp dviejų racio-
nalių būtybių. Neabejotina, kad Kantui Dievo
sprendimai yra aukščiausio tobulo racionalu-
mo išraiška. Tai yra žmogaus moralės nuosta-
tas ir patį žmogų keičiantis santykis. Kita ver-
tus, tai nėra intersubjektyvus santykis ta pras-
me, kad žmogus savo veikimu niekaip negali
paveikti dieviškųjų sprendimų. Kaip sako Kan-
tas, savo teisingumu žmogus nieko negali pri-
dėti prie dieviškojo teisingumo.

Dieviškasis asmuo santykiyje su žmogumi yra
aukščiausias žmogiškumo tikslas, kurio siekda-
mas žmogus gali tobulėti, o atmesdamas – de-
graduoti. Tarpasmenį žmogaus moralumo pa-
gerėjimą galintį atnešti santykį Kantas suprato
kaip dviejų nelygių būtybių santykį, kai viena
būtybė, turinti moralumo autoritetą, leidžia neiš-
manančią kitą ja sekti. Joks lygiaverčio asme-
niško dialogo santykis tarp Dievo ir žmogaus
Kanto filosofijoje yra neišivaizduojamas.

Teisės subjektas: vienas prieš įstatymą?

Kantas ne tik nepuoselėjo iliuzijų dėl žmogaus
prigimties, tačiau ir manė, kad kadangi prigim-

tiniai žmogaus polinkiai nekrypsta moralumo
link, žmonių bendro racionalaus gyvenimo są-
lyga esanti abipusė prievarta. Žmonės nelin-
kė tarpusavyje sutarti ir gerbti kitus. Tam, kad
žmonės galėtų kartu gyventi, reikią aukštes-
nio už kiekvieno iš jų savą valią (*Willkür*) au-
toriteto, įstatymo, galinčio priversti juos pa-
klusti, gerbti kitus, atlikti pareigas kitiems.
„Dorovės metafizikos“, išleistas 1797 metais,
pirmoje dalyje „Teisės teorija“ Kantas deda pa-
grindą teisinei valstybei (*Rechtsstaat*), aptar-
damas pareigas kitiems žmonėms.

Kai skyriuje „Bendras teisės pareigų su-
skirstymas“ Kantas kalba apie išorines žmo-
nių pareigas, kad atskleistų išorinės pareigos
dalis, taip pat ir įstatymo dalis, pasitelkia ro-
mietišką Ulpiano formulę, kartu patikslindamas:
„Tiksliai suskirstyti galima pagal Ulpia-
ną, jo formuluotėms suteikiant prasmę, kurios
jis pats aiškiai galėjo būti ir nesupratęs, kurią
jos tačiau leidžia surasti arba suteikti“⁷. Ul-
piano formuluotės *honeste vive, neminem lae-
de, suum quique tribue* pirmas dvi dalis Kantas
peraiškina kaip raginimą laikytis teisės įstaty-
mų (*sei ein rechtlicher Mensch*), niekam neda-
ryti to, kas neteisėta (*tue niemanden Unrecht*).
Trečiosios dalies *suum quique tribue* peraiški-
nimas jau iš pirmo žvilgsnio atrodo labai nu-
tolęs nuo Ulpiano formos. Kantas teigia, kad
tiesioginė šios formulės reikšmė „kiekvienam
duok, kas jam priklauso“ yra absurdiška, ka-
dangi esą „negalima iš tikrųjų niekam duoti
tai, ką jis jau turi“. Kantas pateikia formulę,
vadinamą *lex iustitiae*, kuri atrodo glūdinti vi-
sose žmonių teisės pareigose: „Įženk į būklę,
kurioje kiekvienam gali būti apsaugota tai, kas
jo, nuo kiekvieno kito“.

Šis teisinis moralės dėsnio atitikmuo at-
skleidžia, kad Kantas teisės pareigas suprato

⁶ Kant I. *Religija vien tik proto ribose*. P. 208.

⁷ Kant I. *Metaphysik der Sitten*. S. 344.

kaip plaukiančias ne iš atskirų įpareigotumų, o iš teisinės piliečio nuostatos, jam ir diktuojančios elgesį. Bausmių aptarimas leidžia teigti, jog Kantas manė, kad teisiškai nepriimtinas žmogaus poelgis atskleidžias ir jo teisės nuostatos ydingumą.

„[vade į teisės teoriją“ Kantas apibrėžia pagrindines dorovės metafizikos, kurią supranta kaip „visuotinę praktinę filosofiją“ (*philosophia practica universalis*), sąvokas. Tai yra filosofija, atskleidžianti, kaip elgtis teisiniame žmonių pasaulyje, kuriame tik atliekant savo pareigas galima ne tik tikėtis kitus jas taip pat atliksiant, tačiau ir priversti juos tai atlikti, nesigilinant į tų pareigų pobūdį ir ar jos atitinka vidujai individualiai suprastą moralumą, „ar apskritai veiksmas yra teisėtas ar neteisėtas (rectum aut minus rectum), ar jis atitinka pareigą ar jai prieštarauja (factum licitum aut illicitum ist). Pati pareiga turinio arba šaltinio požiūriu gali būti bet kokia“⁸.

Valstybėje, kurioje prižiūrima, ar atliekamos teisės pareigos, kito žmogaus buvimas pastebimas tada, kai jis prasižengia, kai atsiskleidžia, jog jis nėra toje būklėje, kurioje kiekvienam gali būti užtikrinta tai, ką jis turi. Tol, kol visi tiksliai atlieka savo pareigas, teisinių subjektų buvimas lieka nepastebėtas, o valstybėje viešpatauja santykių darna. Valstybė yra mechaninė teisinių santykių visuma, kuri funkcionuoja tobulai, kol neatsiranda pilietinio „gedimo“, kuriam pašalinti pasitelkiamas teismas. Kantas nurodo, kad svarbiausias teisinis veiksmas, kuris yra reikšmingas ir svarbus valstybei, yra ne piliečių veiksmas, o teismo nuosprendis bei jį sekanti bausmė. Tribunolas yra šios pusiausvyros centras valstybėje, išreiškiantis apriorinę teisingumo dėsni, įtvirtinantis, „kad visi žmonės, kurie (net nenoromis) gali

patekti į bendrus teisės santykius, į šią būklę įžengti **privalo**.“⁹

Kanto aprašytuose teisės santykiuose piliečio kitoniškumas yra jo, kaip nusikaltėlio, bruožas. Dėl šios griežtos teisinių apmąstymų prielaidos Kantui labai sunkiai sektųsi paaiškinti žmogaus, patekusio į kitą teisės sistemą veiksmus kitaip kaip nusikaltėliškus. Peršasi išvada, kad Kantas teisinius argumentus grindžia prielaida, kad žmogus linkęs nusikalsti, nesvarbu kokia būtų teisės sistema.

Kanto valstybės sandaros aptarimo prielaida yra žmonių suvokimas, koks turįs būti teisinio elgesio idealas, teisinių žmonių tarpusavio santykių idealas. Jo neatrąsdami realioje valstybėje, žmonės linkę manyti, kad joje jie gali elgtis neteisėtai. Kantas ne tiek konstruoja idealią teisės valstybę, kaip tai darė Platonas „Valstybėje“, kiek pateikia argumentus už netobulos teisės valstybės teisėtumą.¹⁰ Stebėdamas realią valstybę, nustatytus žmonių tarpusavio santykius, plėtodamas pareigos teoriją, siekia pateikti valstybės įstatymų teisėtumą atskleidžiančius argumentus. Kantas siekia ne tik konstruoti teisinės valstybės pagrindus, bet ir teisiškai šviesti pilietį, argumentuotai pagrindžiant jam, kodėl jis turėtų laikytis konkrečios valstybės įstatymų. Jean-Michelį Muglionį ši Kanto nuostata vedė prie minties apie teisės ir kultūros sampratų tapatumą jo filosofijoje, apie svarbiausią ne apribojančiąją, o kultūriškai ugdančią teisės funkciją.¹¹

Tyrinėtojus dažniausiai stebina tai, kad Kantas teisinėje valstybėje tapatina teisėtumą

⁹ Ibidem. S. 423.

¹⁰ Prof. Veillard-Baronas Poitiers universitete skaitytose paskaitose ne kartą yra išreiškęs mintį, kad Kanto argumentavimo būdas yra daug artimesnis Aristoteliumi, o ne Platonui.

¹¹ Žr. Muglioni J.-M. *La philosophie de l'histoire de Kant. Qu'est-ce que l'homme?* Paris: PUF, 1993. P. 149.

⁸ Ibidem. S. 330.

su teisingumu: „Tai, kas teisėta pagal išorinius įstatymus, yra teisinga (iustum), kas neteisėta, neteisinga (iniustum)“¹². Dažnai atkreipiamas dėmesys į šios Kanto minties trūkumus ar net ydingumą. Ji nesuteikianti pagrindo neteisėtoms valstybių formoms atskleisti. Alexis Philonenko ją kritikuoja teigdamas, kad Kantas negalėtų pateikti jokių argumentų, kurie galėtų palyginti ir įvertinti totalitarinės ir demokratinės valstybės valdymo būdą¹³.

Akivaizdu, jog Kantas, numatydamas gausybę galimų skirtingai netobulų valstybių, nors ir kalbėdamas apie žmonių tarpusavio santykius, nekelia sau užduoties atskleisti valstybę esant žmonių tarpusavio veiklos sėkmių ir nesėkmių rezultata. Jo teisės teorijoje, tiesa, galime aptikti svarstymų apie visuomenės sutartį, tačiau ši idėja yra mažai išplėtotą ir prieštaringą.

Kantas neatskleidžia, kodėl atsiranda būtent tokios skirtingų valstybių santvarkos. Galima numanyti, kad tai lemia skirtinga empirinė materija, kiekvieną kartą savaip iškreipdama teisingumo idealą. „Antropologijoje“ Kantas pateikia kitą versiją, kuri jo filosofijoje yra tiek pat mažai išplėtotą. Skirtingų teisės sistemų atsiradimas esąs tautos charakterio teisine išraiška. Tai leidžia Kantui teisės sistemas klasifikuoti pagal idealo atitikimo laipsnį ir atrasti, kad būtent vokiškoji teisės sistema esanti tobuliausia¹⁴.

¹² Kant I. *Metaphysik der Sitten*. S. 330.

¹³ Žr. Philonenko A. *Métaphysique et politique chez Kant et Fichte*. Paris: Vrin, 1997. P. 115–123. Philonenko aptaria skirtumą tarp organizuotos visumos ir gyvenačios visumos, teigdamas, kad Kanto organinis modelis, kuriam svarbiausia organizacija, lemia aiškų moralės ir politikos atskyrimą.

¹⁴ Kant I. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht // Kant I. Werke in Sechs Bänden*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956. Bd. VI. S. 667.

Kanto aptarti „teisės santykiai“ (*Rechtsverhältnisse*) yra žmonių, kaip valstybės piliečių, teisės pareigomis paremti tarpusavio santykiai. Jie nėra bendros veiklos konstruojami, o į juos „išiliejama“, todėl bet kuri teisinė „iniciatyva“ vertinama kaip nusikaltimas. Teisės santykių kontekste negali pasirodyti jokios nebaustinos inovacijos, galima kalbėti tik apie mechaninį „intersubjektyvumą“. Teisės subjektui nerūpi kito žmogaus moralės nuostatos, jo veikimui neturi būti svarbūs simpatija ar antipatija kitam žmogui, jam neturi rūpėti ir kitas žmogus, kurio veiksmų ir teisės pareigos atitikimą esant teisei būklei tikrina ir įtvirtina visiems bendras įstatymas. Teisinių santykių broką taisyso ne savo jėgomis patys žmonės, o už juos aukštesnė beasmenė teisinė galia.

Politinis viešumas: skirtingybių kompromisas?

Neįvykdyta moralės pareiga kitiems žmonėms yra beveik nepastebima, teisės pareigų nevykdymas gali būti aiškiai matomas. Kad ir kaip tobulai būtų tvarkomas valstybės mechanizmas, pati žmonių prigimtis lemia tai, jog atsiras piliečių, ir galbūt nemažai, kurie bus linkę neatlikti pareigos ir nesilaikyti visiems būtinų įstatymų, juos apeiti. Tokio elgesio valstybėje apraiškos Kantui, be abejo, yra labai smerktinas dalykas, tačiau tikrovėje dažnai sutinkamas kaip politinis manipuluojamasis veikimas. Traktate „Į amžinąją taiką“ Kantas siekia pagrįsti, kad net politinis elgesys gali derėti su morale, taigi remtis net ne teisės, o moralės pareiga.

Kantas atskleidžia ir būtiną moralios politikos sąlygą: politinį viešumą. Politinio veikimo neapribosi teisės pareigomis, politiko moralė taip pat yra jo paties reikalas. Ten, kur reglamentuojamai neveikia vidinės nuostatos ir

kur apeinami teisės įstatymai, Kantas pasitelkia kitą ribojančią ir kontroliuojančią priemonę: kitų žmonių nuomones. Esą politikams viešai išdėscius savo ketinimus, aiškiai kenkiančius visuomenei, ji atmes, tokiais ketinimais paremti poelgiai negalės tapti realybe: „viešumas padarytų šią maksimą neįvykdomą, o tai yra požymis, kad ji yra neteisinga ir gali būti net didžiausiu mastu neteisinga, nes objekto mažumas nekliudo, kad jo atžvilgiu padaryta neteisybė bus labai didelė“.¹⁵

„Viešumo“ samprata Kantui yra svarbi ir teisės valstybei. Skirstydamas teisę į privačią ir viešą, pačiai viešumo sampratai „Dorovės metafizikoje“ jis suteikia netradicinę reikšmę. Teigdamas, kad teisės būklė vadinama viešuoju teisingumu¹⁶, viešumą jis supranta ne kaip priešpriešintą „privačiam“, tačiau „slaptam“. Politiniame traktate „Į amžinąją taiką“ manipuliuojamąjį melą aptardamas kaip žmonių tarpusavio santykių broką, siekia atrasti būdus slaptumui ir maskavimui, už kurio gali slėptis teisiškai nepastebimas nusikaltimas, demaskuoti. Kantui rūpestį kelė turbūt tai, kad politinės manipuliacijos gali lemti, jog teisės pareigos galios ne visiems žmonėms, vadinasi, iškils grėsmė ir visai piliečių lygybe grįstai teisės sistamai. Viešumas pasirodo esąs svarbus pačios teisės valstybės išlikimui: „Jeigu viešąją teisę, kaip ją paprastai supranta teisės žinovai, aš abstrahuoju nuo jos visos materijos /.../ tai man dar lieka *viešumo forma*, kurios galimybė glūdi kiekvienoje teisinėje pretenzijoje, nes be viešumo negalėtų būti ir jokio teisingumo (jis gali būti mąstomas tik kaip *viešai žinomas*), o kartu ir jokios teisės, kuri kyla iš viešumo“¹⁷.

Politinio viešumo argumento būtinybė Kanto teisės-politikos svarstymams suprantama, tačiau jo pobūdis – netikėtas. Teisės ir moralės teorijoje Kantas kalba apie veiksmus, nuostatas suprasdamas kaip tiesioginę veikimo priežastį. Politiniame viešume, kuris reikalauja išsakyti ketinimus, kalba atstoja veiksmą bei įvirtina kalbinę veiksmų kontrolės sferą. Viešumas Kantui ir yra nuomonių ne tik apie būsimus veiksmus, tačiau ir apie visuomenės būklę keitimosi bei įsitvirtinimo vieta. Politinis viešumas yra sąlyga įgyvendinant objektyvias vertes.¹⁸

Kalbėdamas apie teisės santykius, Kantas netoleravo nuomonių skirtingumo tos pačios teisinės situacijos atžvilgiu. Viešumas, kaip nuomonių keitimosi vieta, įteisina skirtingą tos pačios realybės bei to paties veiksmo vertinimą bei požiūrį, kad netinkamo elgesio priežastis gali būti ne tik pikta valia, tačiau ir nežinojimas. Galima numanyti, kad politinis viešumas galėtų sukurti sąlygas pasitikėjimu paremtiems žmonių tarpusavio santykiams. Kantas, be abejo, ir vėlyvuoju kūrybos metu, rašydamas teisei ir politikai skirtus veikalus, neabejojo, kad svarbiausias žmonių poelgių motyvas yra siekti naudos sau. Politinis viešumas ir žymi, kad kokia pagedusi bebūtų žmonių prigimtis, sudarius tinkamas sąlygas, bendra nau da gali tapti individualios naudos tikslu.

Politinio viešumo sąlygomis kuriamas intersubjektyvus nuomonių keitimasis turi visiems bendrą autoritetą – protą, skatinantį žmones susitarti bei priimti visuotinai galio-

¹⁵ Kant I. Į amžinąją taiką // Kant I. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996. P. 165–166.

¹⁶ Žr. Kant I. *Metaphysik der Sitten*. 41 paragrafas.

¹⁷ Kant I. Į amžinąją taiką. P. 161.

¹⁸ Kantas progresą dažniausiai aiškina kaip diegiantį vertes visuomenėje ir žmoguje. Kynastas, aptardamas kultūros ir civilizacijos skirtumą Kanto filosofijoje, nurodo, kad dinaminis procesas Kantui visada yra progresyvus vis aukštesnių objektyvių verčių įgyvendinimas. Žr. Kynast R. *Kant: Sein System als Theorie des Kulturbewusstseins*. München: Reinhardt, 1928. S. 203.

jančius susitarimus. Anot Kanto, žmonių bendro gyvenimo prielaida yra tai, kas jiems visiems bendra – racionalus pradas. Jokių kitų, dalinių, bendro žmonių buvimo sąlygų Kantas nepripažįsta.

Pasmerktas visuomeniškumui ir panašumui į kitą

Praktinėje filosofijoje Kantas kalba apie žmogų, kuris visa prigimtimi priešinasi žmonių bendrumui. Intersubjektyvūs santykiai, kai jie jau užsimezgę, gali būti aiškinami ne iš žmogaus prigimties kylančiu poreikiu, o būtinumu. Kanto žmogus yra pasmerktas gyventi žmonių bendrijoje ne dėl malonumo, kurį jam teikia buvimas su kitais žmonėmis, o iš pareigos pirmiausia savo paties žmogiškumui. Kanto žmogus turi didžiausią trūkumą: savo žmogiškumą pažinti ir plėtoti jis gali tik per kitus žmones. Pareigos sąvoka išreiškia žmogaus buvimo pasaulyje sudėtingumą. Neabejotina, kad be prievartos negalėtų būti ir teisės, tačiau teisę Kantas sieja su pareiga¹⁹, atskleidamas reglamentuojančią teisės svarbą ne tik žmonių bendrijai, tačiau pirmiausia pačiam žmogui. Teisės pareigomis matuojamame pasaulyje gali atsitikti, kad pilietis net nepastebėtų, jei gyventų tarp gerai veikiančių mašinių, o ne tarp žmonių.

Kantas aptaria moralines, teises, antropologines duotis bei tikslus, mažai dėmesio kreipdamas į tikrovę, kuri konstruojama žmonių tarpusavio santykių. Žinoma, klausimą apie intersubjektyvumą galima kelti ten, kur atrandame empiriškai skirtingas būtybes. Kan-

to moralės subjektas ar teisės subjektas yra toks pat beasmenis kaip kiekvienas kitas. Moralumo ar teisinio veikimo sugebėjimas, kurį įgalina visiems bendras protas, skirtingybes Kanto praktinėje filosofijoje daro marginalias. Juk ten, kur kalbame apie visuotines pareigas, pradėję aptarinėti žmogaus prigimties skirtingumą, galėtume realiai kantiškai išsigąsti pareigų sureliatyvinimo.

Viešumo sfera mums teikia tik galimą intersubjektyvaus kūrimo lauką, kuriame išvalgieji, o pagal politikos ir moralės suderinamumo projektą – filosofai, gali atskleisti idealą, kuris bus priimtas visų toje valstybėje esančių žmonių protų kaip tik dėl visiems vienodo mąstymo pobūdžio. „Antropologijoje“, kur, atrodo, plačiai aprašomas charakterių skirtingumas, aptariant fiziognomiką, autoriui rūpi ne šių antrinių, palyginti su protu ir moralumu, savybių įtaka žmonių tarpusavio santykiams. Antropologija yra mokslas, leidžiantis už atskirų savybių atpažinti tam tikrą žmogaus charakterį bei, kita vertus, iš išorinių bruožų atpažinti jo vidinį pasaulį. Negana to, antropologines skirtingybes žmonėse Kantas taip pat hierarchizuoja.

Mažai išplėtotą Kanto filosofijoje kultūrinės tarpusavio sąveikos idėja. Piešdamas kultūrinės bendrijos idealą, ji supranta kaip visuotinę žmonių bendriją, kuri bus ne sukurta iš geriausių daugelio nacių laimėjimų, bet iš esmės perimtas vienas, geriausias, modelis. Iš išsilavinusių žmonių užstalės pokalbio idealo, kurį jis aprašė „Antropologijoje“, kažin ar galime numanyti, kad tai ir bus darni lygiaverčių narių bendrija: ji grindžiama vieno kurio, išmanančio labiau negu kiti, vadovavimu.

Normatyvios etikos ir gerai veikiančios teisinės valstybės pagrindų apmąstymas vedė Kantą prie skirtybės, kaip patologiško elgesio pagrindo, „neutralizavimo“, kultūriškai auk-

¹⁹ Cassireris teigia, kad pačioje teisės sąvokoje glūdi prievartos išorinio žmogaus elgesio atžvilgiu galimybė. Žr. Cassirer E. Kants Leben und Lehre // Kant I. *Werke* (Hrsg. E. Cassirer). *Ergänzungsband*. Berlin: Cassirer, 1923. Bd. XI. S. 424–425.

lėjant ir šviečiant žmogų, jį įpinant į normuosveiklos sistemą. Galima numanyti, jog šiuolaikinei „skirtybės filosofijai“ kaip tik gali iškilti normatyvumo bei bendro veikimo apskritai problema. Kanto apmąstymai atskleidė, jog skirtybės filosofija gali skleisti lauke, esančiame už moralinio ir teisinio normatyvumo, galbūt kultūrinės ar net politinės sąveikos lauke.

Lieka kelti klausimą, ar skirtybės toleravimas normatyvumu ir teisės bei moralės pareiga grįstuose žmonių tarpusavio sąveikos laukuose keltų grėsmę žmonių bendrijos ir žmogiškumo likimui. Prieš du šimtus metų rašiusio Kanto pareigos teorija žmogaus elgesio patologijoms nepalieka vietos bendrame kasdieniame žmonių pasaulyje.

DUTY, PATHOLOGY IN THE LATE PHILOSOPHY OF I. KANT AND THE PROBLEM OF INTERSUBJECTIVITY

Nerija Putinaitė

S u m m a r y

The paper reflects on the question of the status of intersubjectivity in the context of Kantian distinction between duty and pathology. Duty is shown to be the basis for the construction of moral and legal normativity and decisive for the description of an acting subject. The specificity of Kant's moral, legal and political subject is discussed, and the consequences for an intersubjective relation and the community are drawn. The Kantian subject is found to be incorporated into the legal community, not as a constructing element of it.

The paper raises a question of the normativity of legal and moral behaviour and asks whether it is possible to deal with the otherness of „the other“ not as a mere pathology that has to be eliminated but also as a constructive element of the state. The question is raised: Do in every case intersubjectivity as rooted in the otherness has to be excluded from the sphere of ethics and law as based on the rational normativity?

Key words: Practical philosophy of I. Kant, intersubjectivity, God and a human being, doctrine of duty, sociability, political publicity.

Įteikta 2001 03 20